

Дрібні ссавці степових ділянок заповідника «Михайлівська цілина» і вплив на них різних режимів заповідності

Гор МЕРЗЛІКІН

*Сумський державний педагогічний університет;
mirdaodzi@mail.ru; вул. Роменська, 87, 40002, м. Суми.*

Заповідник «Михайлівська цілина» розташований у Лебединському районі Сумської області. Він представляє собою різнотравно-злаковий лучний степ. Його загальна площа 202 га. По периметру його оточує лісо-смуга. На території розташовані 2 ставки, які в остання роки висихають. Степова ділянка складає понад 192 га. Із них 50 га – це абсолютно заповідний степ (АЗС), який ніколи не косили, та 142 га – ділянка, яку викошують в режимі «4 роки поспіль сінокіс та 5-й рік – не викошують». До його створення тут було пасовище для коней.

Ділянки АЗС і періодично викошуваного степу (ПВС) дуже відрізняються одна від одної. На АЗС накопичується густий шар відмерлої торішньої рослинності і з кожним роком збільшуються площі, зайняті деревинно-чагарниковою рослинністю, у т. ч. великими куртинами терну. ПВС не має відмерлої рослинності і чагарників. На ній лише в деяких місцях є окремі дикі груші і яблуні, що виростили в той час, коли ця територія була абсолютно заповідною (до середини 1970-х років ділянка АЗС мала площу 120 га і лише з кінця 1970-х рр. – 50 га).

Хоча загальні дані про склад теріофауни заповідника наразі відомі (Мерзликин, Лебедь, 2003; Мерзликин и др., 2003а,б; Мерзликин, Подопрігора, 2004; Мерзликин, 2008), то розподіл звірків по території степу в залежності від режиму заповідності дотепер не аналізували. Останнє питання стало предметом цього дослідження.

Матеріал та методика обліку

Обліки дрібних ссавців на степових ділянках заповідника проводилися у різні роки 1970–2008 рр. (Мерзликин, Подопрігора, 2004). Звірків ловили пастками Геро за стандартною методикою: пастками, виставленими в лінію на відстані ~ 5 м одна від одної, по 25–50 пасток у лінії залежно від розміру ділянки (біотопу). Всього відпрацьовано 7268 пастко-днів (далі

«п.-діб.»): на ділянці АЗС (5893 п.-діб.) і на ділянках ПВС (1375 п.-діб.). На ПВС пастки ставили на нескошеній з минулого літа ділянці (575 п.-діб.) та на ділянці, яку щойно скошили (800 п.-діб.). Для вивчення впливу тернин на розподіл дрібних ссавців на ділянці АЗС протягом трьох періодів – 1995, 2003 і 2008 рр. – пастки виставляли по краю великих куртин терну (456 п.-діб.) і далеко від тернин (687 п.-діб.).

Номенклатура видів прийнята згідно з рекомендованою на сайті Українського териологічного товариства НАНУ (Загороднюк, 2011).

Загальний огляд видів мікромамалій

За весь період досліджень здобуто 460 звірів 13 видів: *Sorex minutus*, *Sorex araneus*, *Sisista subtilis*, *Cricetulus migratorius*, *Cricetus cricetus*, *Myodes glareolus*, *Microtus levis*, *Microtus oeconomus*, *Micromys minutus*, *Apodemus agrarius*, *Sylvaemus sylvaticus*, *Sylvaemus uralensis*, *Mus musculus*.

Також спостерігалися сліди життєдіяльності (кратовини) двох видів: *Talpa europaea* і *Spalax microphthalmus*. Ще два види – *Allactaga major* та *Spermophilus suslicus* – зрідка зустрічалися у заповіднику до 1981–1982 рр.; у той же період (травень 1981 р.) здобуто також 1 екз. *Crocidura suaveolens* (Вайсфельд, Тишков, 1982).

Обліки на АЗС

На ділянці АЗС зловлено 400 екз. 12 видів дрібних ссавців: мідця мала (0,3 %), мідця звичайна (16,5 %), мишівка степова (2,3 %), хом'як звичайний (2,0 %), нориця руда (5,3 %), полівка лучна (29,8 %), полівка-економка (12,3 %), мишка лучна (0,8 %), миша польова (24,5 %), мишак лісовий (0,3 %), мишак уральський (2,5 %), миша хатня (3,5 %) і відмічено 1 екз. невизначеного виду, утягнутий з пастки хижак (0,3 %). Сумарна відносна чисельність за всі роки склала 6,8 ос. / 100 п.-діб.

Далеко від тернин здобуто 69 звірків 10 видів. Відносна чисельність склала 10,1 ос. на 100 п.-діб. Чисельно переважали три види: полівка-економка (49,3 %), полівка лучна і миша польова (по 15,9 %).

На краях тернин здобуто 53 звірків 9 видів. Відносна чисельність склала 11,6 ос. на 100 п.-діб. Серед них переважали 3 види: миша польова (34,0 %), нориця руда (30,0 %) і полівка-економка – 11,4 %. Тут не відмічено полівку лучну; вочевидь, її витісняють з цих місць проживання нориця руда і полівка-економка.

Обліки на некошених ділянках ПКС

На некошених ділянках ПКС зловлено 44 особини 8 видів мікромамалій: мідця звичайна (2,3 %), хом'як сірий (2,3 %), нориця руда (2,3 %), полівка лучна (18,2 %), полівка-економка (2,3 %), мишка лучна (4,5 %),

миша польова (47,7 %), мишак уральський (20,9 %). Чисельність звірків у цьому біотопі за всі роки досліджень була вищою порівняно з АЗС і складала 7,7 особин на 100 п.-діб.

Вилови на викошених ділянках ПВС

На викошених ділянках ПВС здобуто 16 особин 5 видів мікромамалій: мишівка степова (6,3 %), полівка лучна (62,5 %), нориця руда (6,3 %), полівка-економка (12,6 %), миша польова (6,3 %) і 1 екз. невизначеного виду, утягнутий хижаком (6,3 %). Середня відносна чисельність за всі роки досліджень склала 2,0 особин на 100 п.-діб.

Із п'яти видів зареєстрованих тут звірів 4 види (мишівка степова, миша польова, нориця руда і полівка-економка), мешкати тут абсолютно не можуть, і тут було здобуто, вочевидь, тільки мігруючих особин цих видів. З «місцевих» видів полівка лучна з часом вимушена шукати більш кормні місця з кращими захисними умовами. Жилі нори хом'яка, розташовані на ПВС, після сінокосіння виявляються покинутими.

Викошувана ділянка характеризується майже повною відсутністю рослинності, за винятком деяких не повністю скошених смужок полеглої трави. Як правило, саме до цих місць тяжіють звірки, що залишилися на викошених ділянках.

Зміни фауни в умовах режиму заповідання

В результаті введення заповідного режиму з території заповідника зникли тушкан великий і ховрах крапчастий, бо вони не змогли жити у густій і високій траві. Подальша мезофітизація рослинності призвела до зникнення білозубки малої і проникнення на цілину полівки-економки, а заростання АЗС деревами і кущами – до появи там нориці рудої і мишака лісового. Викошування степу скорочує кількість видів і чисельність мікромамалій. Негативно впливає на їхню чисельність і на чисельність крота європейського і сліпака звичайного ущільнення ґрунту через щорічне викошування рослинності важкими тракторами і вивіз скошеного сіна «КАМАЗами».

Висновки

1. Загальний список «дрібних» і «середніх» ссавців, зареєстрованих на степових ділянках заповідника, складає 18 видів.
2. На ділянках АЗС зловлено 12 видів мікромамалій: 9 видів по краях тернин (сумарна відносна чисельність – 11,6 ос. на 100 п.-діб), 10 видів – далеко від тернин (відносна чисельність – 10,1 ос. на 100 п.-діб).
3. На не викошених ділянках ПВС зловлено 8 видів мікромамалій. Відносна чисельність звірків склала 7,7 особин на 100 п.-діб.

4. На викошених ділянках ПВС зловлено 5 видів мікромамалій, проте мешкає там більш менш довгий час тільки полівка лучна. Сумарна відносна чисельність склала 2,0 особин на 100 п.-діб.
5. На степових ділянках заповідника відмічено зростання чисельності норичі рудої та полівки-економки.
6. За час існування заповідника із 7 видів ссавців степового комплексу з його території зникло 4 види: білозубка мала, тушкан великий, хом'ячок сірий і ховрах крапчастий, серед яких 3 «червонокнижні».

-
- Вайсфельд М. А., Тишков А. А.* Млекопитающие заповедника «Михайловская целина». Отчет за период 1980–1982 гг. Рукопись. – 16 с.
- Загороднюк І.* Список ссавців України. Види, відомі за останні два століття // Теріологічна школа (веб-сайт Українського теріологічного товариства НАН України). – <http://terioshkola.org.ua/ua/fauna/taxalist.htm> (23.11.2011).
- Мерзликин И. Р., Лебедь Е. А.* Современное состояние фауны млекопитающих заповедника «Михайловская целина» // Проблемы збереження ландшафтного, ценологічного та видового різноманіття басейну Дніпра. Зб. наук. праць. До 75-річчя заповідника «Михайлівська цілина». – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. – С. 126–131.
- Мерзликин И. Р., Лебедь Е. А., Подопригора Р. И.* Млекопитающие заповедника «Михайловская целина» // Степи Северной Евразии: Материалы III международного симпозиума. – Оренбург, 2003а. – С. 334–335.
- Мерзликин И. Р., Лебедь Е. А., Подопригора Р. И.* Млекопитающие заповедника «Михайловская целина» // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. – Канів, 2003б. – С. 246–247.
- Мерзликин И. Р., Подопригора Р. И.* Динамика численности мелких млекопитающих в заповеднике «Михайловская целина» // Аридные экосистемы. – Москва: Рос. АН, 2004. – Т. 10, № 21. – С. 41–45.
- Мерзликин И. Р.* Грызуны и насекомоядные степных участков заповедника «Михайловская целина» // Відділенню Українського степового природного заповідника «Михайлівська цілина» 80 років – сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку: Тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. 23–25 вересня 2008 року. – Суми, 2008. – С. 38.